

DUBROVAČKE LEKSIČKE STOGODIŠNJAKINJE

(Bojanić, Mihajlo; Trivunac, Rastislava. 2002./2020. *Rječnik dubrovačkoga govora*. Institut za srpski jezik i SANU. Beograd. / Transliterirao i prilagodio Nikola Tolja. Vlastita naklada. Dubrovnik. 631 str.)

Svako znanstveno opisivanje dubrovačkoga govora zahtijeva dvije nezaobilazne leksikografske jedinice: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, što je u Zagrebu u 23 sveska izlazio od 1880. do 1976., i *Rječnik dubrovačkog govora* Mihajla Bojanića i Rastislave Trivunac, što je kao posebna knjiga Srpskoga dijalektološkog zbornika objavljen u Beogradu 2002. godine u izdanju Instituta za srpski jezik Srpske akademije nauka i umjetnosti. Prvi se rječnik može pronaći u znanstvenim knjižnicama i ustanovama i, nažalost, još uvijek nije doživio suvremenu mrežnu inačicu (izrađenu prema standardima digitalne humanistike) kao što je to slučaj s relevantnim nacionalnim rječnicima drugih jezika (na primjer s talijanskim rječnikom *Vocabulario degli Accademici della Crusca* iz 1612. godine). Drugi je rječnik u kratkome razdoblju rasprodan, do hrvatskih knjižara nije ni stigao, a pokoja ga dubrovačka privatna biblioteka marno čuva, skladišteći ga pažljivo i zbog neotporne opreme, mekih i vrlo savitljivih korica. Njegova je korisnost umanjena i činjenicom što je izdan na ćirilici, pismu koje mladi naraštaji ne umiju čitati, a stariji ga se prisjećaju s naporom, pa ne pomaže ni okolnost što je objavljen u digitalnoj biblioteci SANU-a (u PDF formatu).

Rječnik je izradio Mihajlo Bojanić tijekom više desetljeća prikupljanja i zapisivanja riječi iz razgovorne inačice dubrovačkoga idioma, no smrt ga je spriječila u završnome poslu, što ga je značajki obavila njegova sestra Rastislava, doktorica znanosti s područja književnosti. Njihov *Rječnik dubrovačkog govora* najbolji je leksikografski izvor podataka za dubrovački govor prve polovice dvadesetoga stoljeća, koristan i za dijalektologe s obzirom na činjenicu da je u potpunosti naglašen – uz natukničke naglašene su i riječi što se pojavljuju u objasnidbenim primjerima. Ta činjenica opravdava nepostojanje preciznoga korpusa iz kojega su crpljeni podatci. Za razliku od slavni rječničara što su u prošlosti stvarali

na dubrovačkome području (Kašić, Mikalja, Della Bella, Stulli), zapamćenih po iscrpnim opisima korpusa kojima su se koristili u radu na rječniku, Bojanić je rječničko blago ekscerpirao iz živa govora kojemu nije priuštio zvučni zapis pa mu se mora (tek) vjerovati, kao što se vjerovalo Petru Budmaniju za opis govora svojega vremena, 19. stoljeća.

Okolnosti koje su ovaj rukopisni rječnik dovele do beogradskoga izdavača tiču se kasnijega životnog puta supotpisnice rječnika i nisu potaknute političkim motivima. Tko želi dati dodatnu popularnost tomu naslovu, dakako, može deducirati zaključke o političkoj utemeljenosti, ali oni rječniku mogu samo oduzeti slavu zasluženu samim sadržajem. Kako sam priređivač njegova pretiska piše, Institut za srpski jezik nije se protivio tome da se u Hrvatskoj rječnik pretisne na nacionalnome pismu.

Valja, također, pripomenuti kako nijedan govor i jezik nisu zabranjeni kao predmet znanstvenoga istraživanja bilo komu, tako ni strancu. Ipak, autori ovoga rječnika rođeni su Dubrovčani, materinski su jezik usvojili preko dubrovačkoga govora, a njihova im naknadna odseljenost iz Dubrovnika ne može ukinuti pripadnost rodnoj grudi. Ona je u ovome slučaju bitna jer je građa crpljena iz živa govora. Inače, za bavljenje nekim govorom preduvjet nipošto nije pripadnost tomu govoru, a katkad je objektivnost stranca kudikamo korisnija od emocionalne upletenosti našijenca.

Autori su u djetinjstvu stanovali u Ulici između polača, a odraslost su proveli, poput mnogih sugrađana, izvan svojega grada – Mihajlo kao sudac okružnoga suda u Zagrebu, a Rastislava kao doktorica znanosti i sveučilišna profesorica (iz hrvatske književnosti), uglavnom u Nišu. Latinični je tekst rječnika ona ponudila izdavaču koji ga je izdao na ćirilici, ali, koliko je poznato, nije ulazio ni u kakve druge preinake.

Lik *rječnik* iz naslova izvornika nagovještava kako je metatekst pisan ijekavicom bez obzira na to što ga je objavila SANU, a kao znanstvenica koja se bavi dubrovačkim govorom, bila bih zadovoljnija da latinična inačica nije doživjela nikakvu prilagodbu, nego samo transliteraciju, jer prilagodba može podrazumijevati pretjerane ili loše postupke, odnosno, ne daje jamstvo identičnosti s izvornikom. Premda priređivač ima doktorat iz područja društvenih znanosti,

predmet je njegova interesa povijest stanovništva, pa je za bavljenje poviješću jezika trebao imati znanstvenoga suradnika.

U tome slučaju latinični pretisak rječnika ne bi otkrio Toljinu neupućenost u temu i površnost u pristupu koja lako rađa i nepovjerenje u ostale knjige iz njegove bibliografije, sve odreda vrlo zvučnih naslova. Priređivač novoga izdanja *Rječnika*, želeći, valjda, ponuditi nešto više od prepisana sadržaja (*nota bene*, kako o tome piše i Domagoj Vidović u *Hrvatskome slovu*, ne radi se o transliteriranju slabo poznatih tuđih pisama poput gruzijskoga, armenskoga, korejskoga ili, nešto bliže, srednjovjekovne ćirilice, već o preinaci srpske suvremene ćirilice u hrvatsku suvremenu latinicu – dakle, o tehničkome zadatku što ga u današnje vrijeme obavljaju i računalni programi) upriličio je i jezično-povijesnu analizu dubrovačkoga govora, točnije, želio ju je upriličiti.

Time je ušao u područje koje je dosad izdašno znanstveno obrađeno, mnogi su radovi dostupni na internetu, a detaljne povijesno-jezične monografije dubrovačkoga govora ponuđene su u dubrovačkim knjižarama i knjižnicama. Tomu usprkos priređivač je odlučio analizu provesti neprimjerenom samoutvrđenom metodologijom navodeći kao izvor podatke s *Wikipedije*. Da nije bio upoznat ni s jednim od mnogih naslova koji se bave dubrovačkim govorom s jezikoslovnoga motrišta (a kako drugačije?), priznaje i sam u dijelu u kojemu nabraja tko se sve bavi(o) dubrovačkim govorom. Ondje navodi isključivo amaterske uratke, radijske i televizijske emisije, kojima se, dakako, ne treba ukidati smislenost, štoviše, medijska obrađenost dubrovačke jezične baštine nezamjenjiva je i dobrodošla, no u svojoj je dijakronijskoj analizi dubrovačkoga govora, osmišljenoj kao uvod u stručno izrađen rječnik što ga je u prvom navratu izdala najrelevantnija znanstvena ustanova, Tolja morao primijeniti znanstvene metode, a s njima bi usvojio i primjereni metajezik.

Tad bi jezične pojave imenovao točnim nazivima, što bi mu povećalo vjerojatnost da ih ispravno i tumači. Nažalost, Tolja nije toga mišljenja, pa ustanovljava samo svoje kategorije, vrste, pojave i postupke, izračunavajući postotke pripadnosti tim skupinama (što daje lažni dojam znanstvene analitičnosti). Osim što rabi neutemeljene izraze kao „identitet (integritet, autonomija) natuknice” „komunikacijska fizionomija” i slično, priređivač ovoga izdanja pokušava dokazati jezičnu mijenu uspoređujući neusporedivo – Držićeve komedije i Gundulićeve stihove, pri čemu potpuno zanemaruje davno donesene zaključke, objavljene u

velikome broju znanstvenih radova, o različitosti dubrovačkoga govora iz komedija i onoga iz stihova. Osim vlastitih vrsta, kategorija, pojava i metodologije Tolja uspostavlja i vlastite kriterije izvrsnosti tuđih autorskih rječnika, pa ih na tim temeljima omjerava. Kako ni tu ne uzima u obzir bogatu literaturu na hrvatskome jeziku posvećenu leksikografiji, tako uspostavlja netočno nazivlje kojim kani tumačiti svoja „mjerila” izvrsnosti. Jedno od njih je i to da rječnik ne smije pisati nitko tko nije doktor znanosti. Donekle bi se mogao razumjeti taj prohibicijski naputak da se je i sam Tolja, u želji za pisanjem povijesno-jezične studije, kao doktor znanosti, služio primjerenom literaturom. Kako nije, riječi dijeli na „autentične, izvorne dubrovačke riječi” i „riječi koje se dovode u vezu sa stranim jezicima”. Prvoj skupini, međutim, pripisuje riječi iz stranih jezika (*kankar, elecijoni, rebambit*), ali i *sjajat, prenemagat se, vries*, a drugoj *kapsa, novitat* itd. (ne spominjući važnu jezikoslovnu vrijednost dalmatizma *kapsa*). Utvrđuje, nadalje, dvije podskupine, primljenice iz talijanskoga i izvedenice iz talijanskoga, ne tumačeći im razlike, a korisnik tu razliku ni sam u primjerima ne može razabrati, osim što može zaključiti da su prvoj pripali talijanizmi koji nisu doživjeli glasovnu i grafemsku prilagodbu: *patata, lapis*, ali potom vidi kako su joj pripali i oni prilagođeni – morfološki, fonološki i grafemski: *rasenjano, kukavija, pacijenca* itd. Drugoj pripisuje, dakle „izvedenicama iz talijanskoga jezika”: *konfuzijon, guloz, ganač*, ali i *funjestra*, koju on ne tumači točnom etimologijom iz dalmatskoga, pa je ni ne izdvaja kao jezikoslovnu vrijednost, a još manje kao rijetki raguzeizam, element, dakle, pripadan samo dubrovačkomu govoru. Na tragu laičkoga pristupa dubrovačkomu govoru jest i Toljino potvrđivanje dubrovačke autentičnosti samo kroz romanski leksički sloj, dok leksik domaćega postanja zaobilazi kao nešto usputno i nevažno.

Neznanje ne može biti opravdanje ondje gdje se netko odluči baviti znanjem. Stoga nije opravdano što se u analizi nije osvrnuo na lekseme poput *ručinčić, ubrusac* i *ubručić, sud* (‘posuda’), *plitica, trijes, obulit, uharno* i mnoge druge što ih povijesni rječnici pripisuju gradu Dubrovniku (pogotovo što su neki od njih i dijelom standardnoga hrvatskog jezika, a u uvodniku se tumači kako su riječi iz standarda navedene samo ako imaju drugačije značenje ili oblike što sa spomenutima nije slučaj). Da ih je rastumačio, potvrdio bi se u ulozi poučavatelja jer bi korisnik rječnika doznao zašto Dubrovčani za ‘zdjelu’ uglavnom ne potvrđuju priobalni talijanizam *terina* i zašto imaju manje mletacizama od ostalih priobalnih govora. Volio je to naglasiti i Budmani pa je tumačio kako

će Dubrovčani reći *ubručić* i *ručničić* tamo gdje će ostali govornici priobalnih idioma upotrijebiti talijanizme *faculet* i *tava(l)jul* (do danas su spomenute primljenice zavladaile dubrovačkim govorom, potonja s vokaliziranim dočetnim suglasnikom: *tavajuo*).

Umjesto time Tolja se bavi nerelevantnim ostvarajem *đ/dž* u primljenicama (*džornata/đornata*), a važnu fonološku pojavu, odraz praslavenskoga glasa *jat*, promatra preko nekoliko nepovezanih pojava, nazivajući ga „umetanjem glasa *j*”, onda kad bi trebalo govoriti o kratkome dvoglasniku kao ostvaraju praslavenskoga *ě*, jer daje ove primjere: *srjeća*, *trjeba*, ali i *crjevlja*, što nije potvrda *jata*, nego mogući hiperjekavizam. Ni spomena o važnome raguzeizmu, hiperjekavizaciji u dočetu imeničnih riječi na *-ir*, *manastijer* i *pastijer*, premda ih je iz Bojanićeva izvornika prepisao. Prefiks *prě-*, u vezi s ikavskim ostvarajem (*pridaleko*), ne naziva prefiksom nego se koristi rečenicom „riječi čiji izgovor je počinjao dvoglasom *pr-*”, a u istome odlomku govori o „ikavizmu u riječima s početnim *ri-*”, što s *jatom* nije ni u kakvoj vezi, nego je riječ uglavnom o pojavi iz dodirnoga jezikoslovlja, nultoj transfonemizaciji (*rispet* od tal. *rispetto*, *riku-peravat* od tal. *ricuperare*, *ripetiškati* od tal. *ripetere*). Nažalost, propušta primijetiti kako se radi o talijanizmima i kako su uglavnom svi potvrđeni i s vokalom *e* u početnome slogu (*repetiškati*, *reku-perati*), što je podatak koji je mogao pronaći u samome rječniku. Zalazeći na neki način u leksičku razinu (Tolja ne strukturira gradivo kroz jezične razine, nego kako mu padne na pamet, ali taj ulomak nosi naslov „autentične, izvorne dubrovačke riječi”) obavještava o dvjema naglasnim inačicama iste riječi – *insoma/insòma* (propustit će se sad pitanje po čemu je to “autentična, izvorna dubrovačka riječ” kad je talijanska i potvrđena u drugim priobalnim govorima) – prikazujući ih kao dvije različite riječi istoga značenja, što argumentira time da ih slušatelj „konzumira kao dva različita zvukovna doživljaja”. Ne prepoznaje ni u tragovima kako se tu radi o kodnome preključivanju, tj. o jednoj inačici koja je ušla u naš jezik postavši primljenicom, i o drugoj koja je ostala onkraj granice i funkcionira kao talijanska riječ u hrvatskoj rečenici. Slično zamišlja i odnos između *broštulat* i *bruštulat* jer poučava kako su to dvije različite riječi istoga značenja (a ne iste riječi drukčijega lika), i to zato što su drukčije, kako on kaže, „vizualno predočene”. Istoznačnicama, dakle, dvjema različitim riječima istoga značenja, uporno smatra sve (uglavnom) fonološke inačice iste riječi: *pajuo/pajo*, *pobrčkat/probrškat* itd.

Uvod nije dostigao razinu vrijednu detaljnije analize pa se na ovome mjestu zaključuje kako bi bilo bolje da je slijedio jasnu, jednostavnu i točnu analizu Rastislave Trivunac ili, još bolje, da je izbjegao taj dio svojega prinosa. Da je tako postupio, bilo bi to bolje i za natuknički dio rječnika jer, nakon što se pročita diletantski uvod, potpuno se gubi povjerenje u cijeli rječnik, i to zbog činjenice što je njegov sadržaj prilagodila ista osoba koja je pisala i uvod.

Jedini je dobar Toljin prinos u rječniku opis okolnosti nastanka Bojanićeva izvornika, podatci o rodu Bojanića, pripovijest o njihovu životnome putu i vrludavu putu njihova rječnika, koji je iz latiničnoga rukopisa transliteriran na ćirilicu i objavljen u drugoj državi. Šteta je što se povjerenje u priređivačevu vjerodostojnost izgubilo zbog ostatka uvoda.

Uz jezičnu analizu prepunu netočnosti *Rječnik dubrovačkoga govora* oskvrnut je Toljinom privatnom ispoviješću u kojoj se obrušava na mnoge sugrađane, ponajviše na entuzijaste – amatere i stručnjake – koji se bave dubrovačkim govorom, čime odmah na početku urušava svaki zametak čitateljeve želje da *Rječnik* shvati ozbiljno. Poluamaterski glosari čije pogreške pobraja, pritom su autorska, a ne prerađivačka djela te su, uz kritički pristup, do danas postali referentna literatura za ovo filološko područje. Hrabro su poslužili kao primjer za izjavu Francesca Marije Appendinija (talijanskoga jezuita koji je u Dubrovniku 1808. na talijanskome jeziku napisao gramatiku ilirskoga jezika): „Ilirski jezik još uvijek nema dovoljan broj loših gramatika. Naša gramatika taj broj povećava i jednoga će dana možda poslužiti nastajanju dobre gramatike – što želimo više od ičega. I neka to umiri kritičare koji bi imali što zamjeriti.”

Nažalost, priređivač latiničnoga pretiska drži kako su stranice knjige koja prenosi Bojanićev i Trivunačin rječnik primjereno mjesto za razračunavanje sa svim neistomišljenicima, pa se tako negativno izražava o raznim ustanovama, njihovim čelnim ljudima, njihovim projektima, aktivnostima i programima, a domeće i to kako se nakon Bojanićeva rječnika ionako nema što drugo ponuditi jer je „neotkrivene tople vode ostalo malo”. Zadnjom formulacijom otkriva svoje shvaćanje dubrovačkoga govora kao nečega što je postojalo i nestalo u prošleme stoljeću (!), kao i uskraćenost za informaciju kako je vokabular neograničen popis i nikad mu se ne može proglasiti kraj.

Objektivnost u pristupu Tolja pokušava postići hvaleći neke druge udružene za-ljubljenike u svoj govor, no njihove aktivnosti ne navodi, pa je nemoguće znati u što se, po njemu, treba ugledati. Kao poruka i kao pouka (jer priređivač ističe svoju poučavateljsku ulogu i izobrazbu) problematičan je i Toljin stav kako se dubrovačkomu govoru ne treba toliko prilaziti iz znanstvenoga motrišta, nego samo amaterskoga, te kako se njegovu povijesnomu sloju ne treba prilaziti više nikako jer on nema veze s onim što je vrijedno čuvanja, a to je, po Tolji, samo dubrovački govor dvadesetoga stoljeća ili, preciznije, dubrovački govor koji pamte govornici starije životne dobi, i ništa prije njih i ništa nakon njih. Kakav li bi znanstveni napredak u svijetu bio kad bi se svi bavili samo pojavama i stanjima iz vlastita životnoga vijeka?

Na samome se kraju knjige spoznaje razlog takva osobna pristupa potpuno neprimjerena znanstvenomu diskursu. Ondje priređivač imenom navodi sve ustanove, gdješto i njihove predstavnike, koji su mu odbili pružiti novčanu potporu za objavljivanje knjige. Među njima se ne nalaze ministarstva ni podatak o natječajima koje ona svake godine raspisuju za objavljivanje knjiga. Zato pretisak rječnika nema recenzente, lektora ni urednika, točnije – urednik, lektor i korektor je sam priređivač (otud, vjerojatno, i nepovjerenje u vezi s novčanom potporom). Tako je Tolja *Rječnik* izdao u vlastitoj nakladi, kao što je to napravio i s dvjema svojim povijesnim monografijama, dok su mu ostale naslove objavila mjesna kulturna društva.

Nedostatak lektora u rječniku veći je nego u drugim vrstama tekstova jer rječnik, pogotovo ovaj, kao obavijest donosi – (nestandardne) riječi i njihove likove i oblike. Ondje pogreška dobiva veću dimenziju, na primjer, netočno prepisana riječ *crèlje* daje pogrešnu obavijest o ispadanju glasa *v*, to više što se u rječničkome članku obavještava o prijelazu *lj>j* (*crèvjja*) i rječnik nije namijenjen samo govornicima dubrovačkoga govora već i ostalima, stoga, neki neće moći znati da se radi o priređivačevoj pogreški. U prilagodbi izvornika nije iskoristio mogućnost da bolje razriješi bilježenje alofona *dz*, pa je redosljed natuknica ostao naoko pogrešan jer nakon *ròzāta* slijedi *rosòlīn* (tek zamišljen s izgovorom *rod-zolin*), transliteriran, bez poželjne priređivačeve intervencije, grafemom [s] koji je zauzet glasom /s/. Ta će neurednost rezultirati čitateljevim zaključkom kako leksema *ro(d)zolin* u rječniku nema jer ga neće pronaći na očekivanu mjestu.

S druge strane, oprema je veoma raskošna, lijepo dizajnirana, dobra je i kakvoća papira, a težina je neopterećujuća. Bilo bi kudikamo bolje držati u rukama knjigu odjevenu u redovničko ruho, a raskoš pronaći u impresumu: ozbiljnu izdavačku kuću, recenzente, urednika i lektora, a u tome se slučaju u knjizi ne bi mogao pronaći opsežan tekst osobne svadljivske prirode, ali ni dio u kojemu Tolja diletantski opisuje razvoj i značajke dubrovačkoga govora.

Razumljivo je priređivačevo nezadovoljstvo neprepoznavanjem uložena truda, no, još je manje pojmljivo njegovo odbijanje suradnje s Institutom za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koja mu je ponuđena prije početka rada na rječniku. Od Instituta bi, kao autor, dobio znanstvenu i financijsku potporu.

Razumljivo je i to da je ovaj pretisak u širemu medijskom prostoru popraćen lošim kritikama (HINA, Glas Istre, Hrvatsko slovo), dok se dubrovački mediji njegova sadržaja nisu dohvaćali, nego su, uz vijest o objavljivanju, upriličili razgovor s Nikom Toljom ili, uz popis naslova i podnaslova, opisali dijelove knjige te prenijeli Toljine izjave o navodnome bojkotu dubrovačkih ustanova u vezi s pretiskom. Zbog senzacionalističkoga pristupa zasigurno su privukli pozornost.

Pretisak *Rječnika dubrovačkoga govora* ima mana koje ne dovode u pitanje opravdanost njegova postojanja, a vrline se odnose na onaj dio koji je doživio samo transliteraciju, to jest, na sve ono što je ostalo Bojanićevo i Trivunačino. Toga je ponajviše, pa je *Rječnik* zaslužio pozornost i rasprodanost. Znajući kako Dubrovčani drže do svojega organskog idioma, a imajući pred očima ovu lijepu knjigu odeblja hrpta i primjerene cijene, nije teško pretpostaviti da će doživjeti i dodatna izdanja. U njima bi se mogli ispraviti spomenuti propusti.

Ivana Lovrić Jović